В.М. Орлик
(м. Кіровоград)

ПИТНІ ЗБОРИ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ у першій чверті XIX ст.

Однією з важливих проблем історії податкової політики російського самодержавства в Україні є оподаткування виробництва і торгівлі алкогольними напоями. Ця проблема цікава не лише з фіскального погляду, а й тим, що етнічні українські землі поряд з білоруськими та прибалтійськими становили особливу унікальну систему непрямого оподаткування, входячи до так званих "привілейованих" губерній. Усі спроби російських можновладців у кінці XVIII – першій половині XIX ст. уніфікувати це оподаткування відповідно до великоросійського зазнали фіаско. Особливо цікавою для дослідників є перша чверть XIX ст., коли на зміну національним традиційним підходам до оподаткування виробництва і продажу спиртних напоїв прийшло загальноімперське законодавство, яке змушене було враховувати етнічні й регіональні особливості України. Порушена автором проблема знайшла певне висвітлення в науковій літературі [1], але у жодному разі не можна вважати її розробку вичерпаною.

В царській імперії у XVIII – на початку XIX ст. існувала відкупна система отримання прибутків від продажу спиртних напоїв. Сутність якої полягала в тому, що у великоросійських губерніях держава сама заготовлювала вино, а відкупникам надавалося право продажу алкоголю за ціною, що не перевищувала встановлену казною. В указаний період вона коливалась у межах 2 – 4 руб. за відро. Інколи відкупники отримували право на самостійну заготівлю вина у виробників. У привілейованих губерніях, більшість з яких становили саме етнічні українські, "цариною відкупу стали переважно міста, а також казенні села" [2]. Ця система поширюється і на роздрібний продаж спиртних напоїв, отримавши назву "чаркових відкупів". Вони стосувалися тільки шинкарювання в містах та казенних поселеннях. На Півдні України, наприклад, у Катеринославському намісництві, 1793 р. на користь державної скарбниці вводився відкуп на мита з алкоголю й чарковий збір на продаж спиртних напоїв. В етнічних російських губерніях із 1795 р. на відкупи віддавалися цілі повіти і навіть губернії. Держава усунулася від заготівлі вина, а відкупники повинні були виготовляти його власним коштом та вибрати з казенних магазинів ті його запаси, що там залишилися станом на 1795 р. [3] Така ситуація проіснувала до 1819 р.

Найбільш розвинутою галуззю промисловості на початку XIX ст.

було ґуральництво. 1801 р. в українських губерніях налічувалося 7839 винокурних заводів. Зокрема "на першому місці за кількістю ґуралень стояла Волинська губернія – 1857, на другому – Полтавська і Чернігівська, де разом було 2993 ґуральні, й на третьому – Катеринославська – 329 ґуралень" [4].

Відмінності в оподаткуванні виробництва і продажу алкогольних напоїв в українських губерніях, що належали до так званих привілейованих, створювали значні труднощі в адмініструванні відкупів в останніх. Тому, виходячи з необхідності уніфікації відкупних умов і для спрощення контролю за ними, 18 лютого 1803 р. за поданням міністра юстиції приймається височайший указ про те "чтобы на питейные откупа, предоставленные в пользу городов по привилегированным губерниям, сделать общее и одинаковые для всех их постановление" [5]. На клопотання київського генерал-губернатора про те, "что винные сборы, принадлежащие городу Киеву, составляют одну из важнейших статей его доходов и что бывший до того способ управления этими сборами по безотчетности его представлял великия неудобства, не принося городу соразмерной пользы" [6], 11 лютого 1805 р. приймається закон, що регулював порядок віддачі у відкуп зборів з торгівлі алкогольними напоями в м. Києві лише з торгів у казенній палаті [7]. З 20 березня 1806 р. дія цього закону поширюється на Київську, Полтавську, Чернігівську, Слобідсько-Українську губернії з урахуванням пропінаційного права* на Волинську [8], а згодом і на Подільську.

Вересневий імператорський маніфест 1810 р. підтвердив право на існування "на всегда" відмінної системи оподаткування виробництва й продажу спиртних напоїв від великоросійських в українських, білоруських, прибалтійських та фінляндських губерніях. У ньому зазначалося, що Олександр I визнав "за благо сохранить в них свободу винокурения и продажи вина на том самом основании и в том же пространстве, коим доселе обыватели их пользовались", вважаючи, що запровадження "в них казенное содержание винных сборов, сколько бы впрочем введение сие ни было для казны выгодно", було несумісним із становищем цих губерній і особливими їх установленнями [9]. Положення цього маніфесту поширювалися на Полтавську, Чернігівську, Слобідсько-Українську, Віленську, Гродненську, Волинську, Мінську, Вітебську, Могилівську, Київську й Подільську губернії, що одержали назву привілейованих. У містах залишався раніше встановлений відкуп. Щоправда, тепер гроші вносилися до державної скарбниці, а містам із цих сум поверталося все те, що вони раніше одержували на утримання училищ, лікарень та інших закладів. Навколо

* Пропінаційне право (від лат. propinare) - виняткове право виробництва й продажу алкогольних напоїв на землях того чи іншого власника.

цих міст встановлювалася двоверстова лінія, в межах якої роздрібна торгівля алкогольними напоями належала тільки міському відкупу. Власники тих поселень і маєтків, що знаходилися в цій лінії, мали право винокуріння й продажу спиртних напоїв оптом у межах, встановлених законодавством, і звільнялися від мита [10].

Для правового регулювання оподаткування таких відкупів урядом видавалися спеціальні умови, які діяли протягом чотирьох років. Так, зокрема для реалізації імператорського маніфесту від 29 вересня 1810 р. у грудні того ж року приймаються "Условия на новый с 1811 по 1815 год питейный откуп по городам в губерниях: Полтавской, Черниговской, Слободско-Украинской, Виленской, Гродненской, Волынской, Минской, Витебской, Могилевской, Киевской и Подольской да по отчисленным от Слободско-Украинской к Воронежской губернии" [11], згідно з якими у містах цих губерній належало уніфікувати міри об'єму для продажу алкогольних та слабоалкогольних напоїв відповідно до російських. Визначалася також і ціна продажу у відрах, зокрема "вино по 6 руб. ведро, водки ординарные вдвое, наливки, составляемыя из простого вина, не свыше 8 рублей ведро; водки на манер иностранной в виде вейновой по 20 рублей ведро, а осьмуху или штоф по 2 рубли по 50 копеек; в виде французской осьмуху или штоф по 2 рубли, а ведро по 16 рублей; водки сладкия, из горячаго вина делаемыя, осьмуху или штоф по рублю по 80 копеек, а ведро по 14 рублей по 40 копеек; равным образом пиво и портер на манер английский бутылку по 28 копеек; а ведро по 3 рубли по 75 копеек; полпива бутылку по 15 копеек, а ведро по 2 рубли; пиво кабацкое по рублю 80 копеек и мед сего наименования по 3 рубли ведро, считая все вышеозначенныя цены на ассигнации и на медную монету" [12]. Відкупники повинні були двічі на місяць, зокрема, 16–18 й 25–27 числа, вносити до державної скарбниці платежі пропорційно до річної суми, з якої не менше 10% вносилося мідними грошима, а інше – асигнаціями [13].

Держава захищала фінансові інтереси відкупників. Вони мали власний нагляд за ґуральнями у двоверстовій зоні навколо міст для запобігання забороненої роздрібної торгівлі алкогольними напоями [14]. "Буде содержатель казенных питейных сборов усмотрит в городе и в черте городоваго откупа запрещенное курение вина или запрещенный привоз вина, или запрещенную продажу, или покупку вина, о том имеет приносить жалобу по штатным городам городничему, а по заштатным и по черте городового откупа подведомственной уездной полиции, земскому исправнику и нижнему земскому суду, которые по таковой содержателя жалобе при нем самом или его поверенном приступают без всякого отлагательства на месте к исследованию, и буде действительно откроется что либо запрещенное, то по изобличении, наличное вино конфисковав, отдать в пользу

содержателя питейных сборов” [15]. Крім цього, якщо порушник (виробник, перевізник чи покупець) мав при собі спиртні напої менше відра, він мав сплатити штраф: уперше – 10 руб., вдруге – 25 руб., втретє – 50 руб., вчетверте і надалі вдвічі більшу суму, що сплачував за попереднє порушення. Половина штрафу йшла на користь державі, а половина тим, хто спіймав чи виявив порушників. У разі, коли особа мала більше відра корчемного алкоголю, ставки штрафів за кожне відро подвоювалися [16].

Контракти, які укладала Київська казенна палата 1811 р., після проведення торгів на віддачу відкупу в державних поселеннях не лише не враховували пільг, що надавалися поміщикам та козакам, а й складалися відповідно до умов, передбачених для великоросійських губерній. Ця ситуація стала предметом обговорення у Сенаті, який, за дорученням Олександра I, заслухав міністра фінансів, внаслідок чого Київській, Полтавській і Чернігівській казенним палатам належало переробити укладені з відкупниками контракти відповідно до указу від 3 травня 1783 р. та маніфесту від 29 вересня 1810 р. [17]

Дещо відмінними були умови оподаткування виробництва й торгівлі алкогольними напоями у новоросійських губерніях. Тут зокрема на відкуп віддавалися не окремі міста чи повіти, навіть не окремі губернії. Законодавець вважав за доцільне віддати на відкуп усі три губернії разом. Відповідно до конкурсних торгів допускалися лише ті, хто бажав самостійно чи спільно з кимось узяти на відкуп Катеринославську, Херсонську та Таврійську губернії разом [18]. Окрім вищезгаданих мит, відкупники сплачували з виноградних і фруктових горілок “в казну акцыза по два рубля с ведра или по 25 копеек со штофа со всех без изъятия, где бы оныя составляемы и в продажу назначаемы ни были, на месте ли в тех губерниях, где выделаны, или же на оптовую в другия губернии развозку” [19]. Аналогічний акциз стягувався з бурякового й виноградного спирту, а з привізного горілчаного стягувався акциз із подвійною ставкою, зокрема 4 руб. з відра та 50 коп. із штофа. Оподатковувалися також лікери, духи й сиропи з розрахунку 20 коп. з однієї пляшки. Ці акцизи стягувалися під час виставлення зазначених алкогольних напоїв та спиртовмісних речовин на огляд та запечатування казенною печаткою у губернських містах казенними палатами, а в повітових – у місцевих судах* з наступним відправленням стягнутих коштів до відповідних казначейств [20].

В той же час до зазначеного відкупу не входили м. Одеса й землі Чорноморського війська, на користь яких надходили доходи від торгівлі алкоголем, а також поселення іноземних колоністів і міст Григоріополь, Овідіополь, Тирасполь та Очаків, що мали визначені у часі від-

* У повітах Таврійської губернії, де не існувало повітових судів, ці функції покладалися на градські поліції.

повідні пільги. В них на користь держави сплачувалися лише мита з привізного алкоголю [21].

Ввіз спиртних напоїв до новоросійських губерній дозволявся тільки з привілейованих. Для запобігання корчемству, що завдавало значних збитків відкупникам, законодавець вказував, що ввезення дозволялося лише великими трактовими дорогами, а не глухими степовими. Окрім цього, утримувач питних зборів міг створити власні об'їзди, які не мали права застосовувати будь-яких засобів впливу на проїжджих, навіть якщо ті були порушниками.

Імператорський указ, що затверджував умови на винний відкуп у новоросійських губерніях, надавав значні пільги поміщикам, які мали вотчини й села. Вони звільнялися від сплати повідерного мита з вина, горілки і наливок, які виготовлялися в їхніх маєтках та споживалися на місцях, а також перевозилися для дрібної торгівлі й шинків у межах належних їм сіл та дач, де такий продаж існував і раніше. Поміщики також мали "право продажи горячего хлебного вина, могут также они беспрепятственно пользоваться свободою продавать в вотчинах и деревнях, им принадлежащих, и в устроенных отдельно на землях их шинках, мелочными мерами разные водки из домашних и привозимых виноградных вин и из разных иностранных веществ делаемыя с платежом в казну акциза по два рубля с ведра" [22]. Окремо обумовлювалися виробництво й продаж алкоголю на розданих поміщикам для заселення територіях межиріччя Бугу та Дністра. Тут дозволялося вільне винокуріння і дрібний продаж його продуктів не лише поселенцям, а й прийшлим особам [23].

Усе інше населення цих південних губерній мало право безмитного роздрібного та оптового продажу виноградних вин, навіть у державних і поміщицьких селах за умови, що в останніх здійснювала ця торгівля горілкою, виробленою з власного винограду, що ріс у цих населених пунктах. Також без станових обмежень існувало право виготовлення й продажу, окрім дрібного та чаркового, фруктової горілки всіма місцевими жителями за умови її огляду визначеними загальними відкупними правилами установами й сплати акцизу з розрахунку 2 руб. за відро [24]. Право дрібного й чаркового продажу такої горілки належало тільки поміщикам знову ж таки за умови сплати вказаного акцизу.

Ціни на продаж спиртних напоїв у новоросійських губерніях встановлювалися, аналогічні тим, що ми наводили вище в привілейованих. Відповідними були також строки внесення відкупниками платежів до державної скарбниці.

Існуюча система породжувала значні зловживання відкупників, а недоїмки декого з них перед державою ставали хронічними. Так, наприклад, князь Манвелов, отримавши 1 березня 1811 р. у питний відкуп казенні

поселення Лубенського повіту, збирав недоїмки станом на 1 березня 1813 р. 1443 руб. 65 коп. [25] Коли полтавська казенна палата почала вживати заходів до стягнення останньої з наступною передачею цього відкупу охочим, виявилося, що "помянутому откупу никакого устройства князем Манвеловым не учинено и наличного вина к продаже нисколько не оказалось, сверх того оный содержатель, допустив собственным нерадением недоимку и не представив дополнительного обеспечения, отлучился в Екатеринославскую губернию" [26]. Для погашення цієї заборгованості та наступних збитків держави Полтавська казенна палата вирішила виділити Лубенському земському суду 100 руб. для заготівлі вина на продаж, "чтобы, оставляя означенную сумму капиталом откупа, к таковому ж и впредь употреблению вносить прибыльные от продажи питей деньги помесячно в поветовое казначейство, стараясь всемерно к полной уплате откупной суммы" [27].

У той період взагалі спостерігалася тенденція до скорочення державних доходів від питних зборів. Для посилення контролю за виробництвом спиртних напоїв на приватних ґуральнях указами від 20 листопада й 2 грудня 1809 р. губернатори зобов'язувалися щорічно подавати відомості до департаменту податків і зборів Міністерства фінансів про кількість у губерніях ґуралень із зазначенням викурювання на них горілки та місць її постачання. Цю норму виконали 1810 р. лише пензенський, тамбовський, пермський, смоленський і тобольський, 1811 р. – воронезький, калузький, нижньогородський, слобідсько-український, пермський, смоленський, тобольський та ярославський, 1812 р. – курський, нижньогородський, тобольський і ярославський губернатори. Сенат за поданням міністра фінансів Д. Гур'єва, вказав останнім на ненормальність такої ситуації в указі від 12 вересня 1813 р [28]. У кінці того ж року було створено Комітет з винних відкупів для відшукання коштів для підтримання доходів з питного збору, що значно зменшувалися [29]. Очолив Комітет князь П. Лопухін, а до складу комітету ввійшли міністр фінансів граф Д. Гур'єв, граф Кочубей, В. Попов та сибірський генерал-губернатор І. Пестель. Передусім Комітет спрямував свою увагу на недоїмки із відкупів, сума яких на той час по імперії в цілому сягала 40 млн руб. [30] У губерніях, за пропозицією міністра юстиції І. Дмитрієва, створювалися особливі комісії для вивчення причин недоїмок із винних відкупів і для пошуку засобів управління питними зборами протягом чотириріччя, що минало [31].

Під час розгляду відкупних правил для привілейованих губерній на наступне чотириріччя, тобто на 1815–1819 рр., сенат, за поданням міністра фінансів Д. Гур'єва, намагався розв'язати 6 найбільш проблематичних питань, що поставали перед фінансовими та іншими державними органами при організації питних зборів. Першою проблемою, з якою

зштовхнулися владні структури, стало визначення двоверстової дистанції для відкупів, другою – переселенці з міст на міській землі, третьою – шинки на поміщицьких хуторах й інших їхніх землях, четвертою – корчми в середині міської дистанції, п'ятою – поєзуїтські маєтки у межах цієї дистанції, а шостою – казенні поселення малоросійських, Слобідсько-Української і частини Київської губерній [32]. Щодо першого питання було вирішено рахувати двоверстову дистанцію від крайнього міського поселення, яке безпосередньо пов'язане з містом, а не просто знаходиться на його землях. У тих містах, що розміщувалися на межах двох губерній та відповідно не могли мати такої повноцінної дистанції, вона визначалася лише з тих сторін, що не межували з іншими губерніями, а не так, як у Київській губернії під час організації відкупів на попереднє чотиріччя, коли до двоверстової дистанції її прикордонних міст входили поселення іншої губернії [33]. На переселенців з міст, які жили у визначеній дистанції міського відкупу, поширювалися всі правила, що діяли в межах останнього. Виняток становили лише дворяни, козаки і військові обиватели, які мешкали на власних, а не на громадських міських землях. Їм дозволялося винокуріння й оптовий його продаж [34]. Поміщикам та іншим категоріям населення, які мали право роздрібного продажу алкоголю, заборонялося влаштовувати шинки у межах міського відкупу, а поміщицькі корчми, які там діяли, дозволялося переносити за двоверстову дистанцію [35]. Поєзуїтським маєткам, що були в межах відкупу, заборонялося мати власні заклади роздрібного продажу алкогольних напоїв. У той же час, враховуючи, що частина доходу від них ішла на потреби навчальних закладів, було вирішено щорічно виділяти з державного казначейства, зокрема на користь Віленського університету, суму, відповідну тій, яка раніше надходила від зазначених маєтків [36]. Щодо шостої проблеми, то козаки і дворяни мали право вільного ввезення та провезення спиртних напоїв у казенних поселеннях Полтавської, Чернігівської, Слобідсько-Української губерній, Київському й Васильківському повітах Київської губернії, що перебували на відкупі, а відкупники не мали права мати у таких поселеннях більше одного шинку. Окрім того, до нових контрактів на наступне чотиріччя належало внести наступні пункти: "а) Чтобы вино, продаваемоё откупщиком, было определённой доброты, т.е. отнюдь не ниже полугара. б) Чтобы мерки или посуда, для распития на месте и для отпуска на сторону были вымеренные и заклейменные. в) Чтобы в воскресные и другие праздничные дни, когда совершается Божественная литургия, откупщик продажи питей не производил и не открывал шинков под штрафом взыскания с него втрое выше той суммы, на каковую позволил себе продать вина в сие время, и г) Чтоб в обыкновенные дни продажа начиналась и закрываема была в назначенные по уставу часы и отнюдь далее не продолжалась" [37].

З урахуванням цих та інших зауважень приймалися умови на відкупи у привілейованих губерніях на 1815–1819 рр. У них, на відміну від попереднього чотириріччя, при віддачі на відкуп, за прикладом новоросійських губерній, не розділявся винний і пивний продаж. Було підвищено ціну на алкогольні напої. Відро горілки коштувало тепер 7 руб., спирту – 14 руб., наливки – 9 руб. тощо [38]. Загалом ці відкупні умови містили на 8 параграфів більше, ніж попередні. У них значна увага законодавців приділялася боротьбі з недоїмками відкупників, більш регламентованими стали положення про заставу [39].

Відкупники, бажаючи отримувати більші прибутки, порушували навіть питання про дозвіл на власне винокуріння, як, наприклад, купець 1 гільдії Гецель Лазарев, який 1815 р. звернувся з таким прохання до міністра фінансів, вмотивовуючи його тим, що він, утримуючи питні збори в Чернігівській та Полтавській губерніях, зустрівся з проблемами заготівлі алкоголю у зв'язку з його подорожчанням. Відкупник указував, що не може знайти для закупівлі спиртні напої "с выгодою к подряду для продовольствия откупов, от чего и сборы, содержимые им, могут прийти в расстройство" [40]. Раніше ми зазначали, що ці губернії завжди були у лідерах з виробництва алкоголю в Україні. За донесеннями земських судів, у кінці 1819 р. в Полтавській губернії склалася наступна ситуація у винокурній промисловості:

Таблиця № 1

Наявність винокурних заводів у повітах Полтавської губернії й кількість викурюваного там вина [41]

Повіти	**Кількість заводів**		**Кількість викурюваного вина на заводах, що діють, у відрах**	**З них продано в шинки і відкупникам у відрах**
	ті, що діють	**ті, що не діють**		
Прилуцький	100	18	77850	62655
Роменський	14	1	16678	немає даних
Кобеляцький	32	9	32397	-
Гадяцький	37	14	36850	-
Золотоніський	57	14	59837	не постачали
Пирятинський	52	11	59920	47500
Лубенський	76	18	64625	53825
Миргородський	47	22	55420	49460
Разом	**415**	**107**	**403577**	**213440**

Цікаво, що саме відкупи стали одним із найбільших джерел нагромадження первісного капіталу. Відомий російський статистик О. Арсеньєв писав 1817 р., що винний відкуп "от беднейшей части народа, вытягивая последнюю копейку, не токмо многие семейства оставляет без пищи, одежды и самонужнейшего к содержанию, но есть виной великого числа недоимок в податях государственных, которые, будучи пропиты в кабаках, в казну не поступают" [42].

Враховуючи значні недоїмки та зловживання відкупників, за поданням міністра фінансів Д. Гур'єва 1819 р. у великоросійських губерніях продаж алкоголю переходить у казенне управління. На думку останнього, збори з предметів споживання взагалі необхідно було б обкласти акцизом на виготовлення й продаж. Такі підходи до реформування податкової системи були досить революційними і майже неможливими. Саме тому він наполіг на введенні казенного управління як перехідного етапу. Вино продавалось оптом із казенних магазинів виноторговцям, які зобов'язувались продавати вино за казенною ціною. Відкупники, заміняючи собою казну, заготовляли вино самостійно, через винокурних заводчиків. Але в Сибірській, новоросійських, західних, остзейських та литовських губерніях зберігалася відкупна система, що існувала до 1819 р. Царизм декларував дотримання ним давніх прав цих територій. Окрім цього, міністр фінансів визнав, що, наприклад, в Одесі неможливо "дать новое образование питейному сбору" [43]. Зупинимося більш детально на оподаткуванні виробництва й торгівлі алкогольними напоями в етнічних українських губерніях після реформи графа Д. Гур'єва.

Так, зокрема у Катеринославській, Херсонській та Таврійській губерніях на той час діяли чотири основних правила такого оподаткування: по-перше, на відкуп віддавалася чаркова торгівля в містах, фортецях, гаванях, портах, карантинах, казенних селах і поселеннях; по-друге, з вина, що ввозилося з інших губерній, стягувалося відкупниками мито за ставкою 60 коп. з відра; по-третє, таке ж мито вони стягували із спиртних напоїв, викурених поміщиками під час їхнього продажу стороннім особам та по-четверте, дворяни безмитно торгували алкоголем у власних маєтках [44]. Кошти від відкупу в Одесі, як і раніше, надходили до міського бюджету.

У Полтавській, Чернігівській, Київській, Подільській та Волинській губерніях відкуп поширювався на міста з двоверстовою межею й казенні поселення, а в інших їхніх місцевостях залишалося вільне виробництво і продаж спиртних напоїв визначеним категоріям населення з обов'язковою сплатою 2 рубльового мита з відра відповідно до кількості ревізьких душ [45].

Міністр фінансів Д. Гур'єв у листі до комітету міністрів вказував, що

спосіб збирання мита за право виробництва й торгівлі спиртними напоями через відкупи був "повсеместно и решительно признан неудобным, как невыгодный для казны и стеснительный для народа" і необхідно було, "чтобы оный отменен был и в упомянутых губерниях введением туда системы акцизного сбора", який поширювався б на "произведение и продажу предметов к питейному сбору принадлежащих: системы более свойственной обычаям тамошних жителей и принятой во всех государствах" [46]. Але граф Гур'єв визнавав, що таке кардинальне реформування оподаткування виробництва і торгівлі алкоголем у привілейованих губерніях неможливе без проведення відповідних підготовчих робіт. Тому, на його думку, необхідно було "принять ныне же надлежащие меры, кои на сей раз ни в чем другом состоять не могут, как токмо в возобновлении откупов еще на четыре года, с такими переменами и дополнениями в условиях, кои послужились бы к … обеспечению казенного дохода или к некоторому в оном приращению" [47].

Пропозиції міністра фінансів щодо зміни відкупних умов для трьох сибірських, трьох новоросійських, двох малоросійських та семи західних губерній отримали високу підтримку, матеріалізовану в імператорському указі від 23 червня 1822 р., відповідно до якого Сенату належало підняти ціну на продаж алкоголю в цих губерніях до тієї, що існувала у великоросійських губерніях, із розрахунку 8 руб. за відро горілки, й встановити з 1823 р. мито в новоросійських губерніях з розрахунку по рублю з "вина пенного и полугарного..., с водки ординарной или трехпробной по два рубли, с наливки винной по одному рублю, а с водочной по два рубли с ведра" [48].

Зазначений підхід до організації винних відкупів ліг в основу умов утримання питних зборів на чотириріччя з 1823 р. до 1827 р. у трьох новоросійських [49], двох малоросійських і семи західних губерніях [50], у казенних поселеннях Полтавської, Чернігівської, Київської й Слобідсько-Української губерній [51] та в Одесі [52]. Так, зокрема у новоросійських наявні два види питних зборів – мита з вина, горілки й наливок і збір від чаркового продажу – здавалися на відкуп окремо. Митний збір віддавався на відкуп повністю, без розподілу на повіти та губернії, а збір від чаркового продажу – окремо: по містах з їхніми повітами. Податкові пільги залишалися тільки в поміщиків, які мали населені вотчини і села [53]. Нові умови передбачали збільшення строку внесення заборгованості відкупником із 10 до 30 днів, у той же час не допускалася заборгованість протягом останніх двох місяців цього чотириріччя. В разі її виникнення місцеве начальство у перший день "прострочки имеет отрешать содержателей от сборов, оставляя оные в казенном управлении" [54]. Змінювалися й мірки для роздрібного продажу алкоголю, згідно з наявними правилами 29 великоросійських

губерніях. Зокрема одна десята частина відра відповідала 10 чаркам, одна двадцята – 5 чаркам, одна п'ятдесята – 2 чаркам, одна сота – 1 чарці [55]. Умови навіть містили рецепти приготування міцного кабацького пива, меду українського, портеру і англійського пива. Законодавець вказував, що відкупники могли таким чином виготовляти ці напої в тому обсязі, який їм був потрібен [56]. Оптовий продаж алкоголю, тобто обсягом не менше 15 відер, дозволявся вільним промисловцям – дворянам, відставним військовим, купцям, міщанам та поселянам. Вони після сплати повідерного мита мали право такого продажу у містах, посадах, фортецях, гаванях, портах, карантинах, казенних поселеннях й на ярмарках чітко визначеним категоріям покупців, зокрема відкупникам; дворянам, що не мали власних ґуралень, для обігу в їхніх вотчинах і маєтках; менонітам, яким дозволений був вільний продаж алкоголю; колоністам, яким надані визначені пільгові роки; громадам міст та посадів, що мали право вільного продажу до завершення строку пільгових років; утримувачам чаркових зборів, а також по підрядах у казенні поселення, в яких не було казенного чаркового відкупу й для вивозу за кордон [57]. Окремо, як ми зазначали, існували умови утримання питних зборів в Одесі. Вони зокрема забороняли вільним промисловцям продавати у міських межах алкогольні напої, окрім оптового продажу утримувачам одеського відкупу, навіть незважаючи на станові привілеї [58]. А відкупникам заборонялося виробництво хлібного вина на власних і на найманих заводах [59]. У той же час громадянам міста й пивоварам дозволялося виготовляти різних сортів пиво, портер, напівпиво та мідь для оптового продажу за межі одеського відкупу і за кордон без обмежень у ціні й без сплати відкупникам жодного мита, а при виготовленні його для власного вжитку належало сплатити мито з розрахунку 50 коп. за відро [60]. Загалом відкупні умови для новоросійських губерній відзначалися більш детальною розробленістю та варіативністю.

Таким чином, у першій чверті XIX ст. в українських губерніях оподаткування виробництва і торгівлі алкогольними напоями зберігало свої особливості, відзначаючись широким колом суб'єктів цього виду підприємницької діяльності. В той же час винні збори характеризувалися домінуванням фіскальних інтересів держави й були у досліджуваний період, як і в наступні десятиріччя, одним із важливих джерел наповнення бюджету. Так, наприклад мито за питний доход у трьох новоросійських губерніях та Бессарабській області становило в 1823–1827 рр. – 5200 тис. руб., 1827–1831 рр. – 3388 тис. руб., 1831–1835 рр. – 6700 тис. руб., 1835–1839 рр. 7900 тис. руб., у 1839–1843 рр. – 7200 тис. руб. асигнаціями [61]. А чарковий відкуп лише в Катеринославській губернії давав доход у 1823–1827 рр. – 4020 тис. руб., 1827–1831 рр. – 3040 тис.

руб., 1831–1835 рр. – 3542,4 тис. руб., 1835–1839 рр. – 5877,6 тис. руб. і 7543,6 тис. руб. у 1839–1843 рр. [62]

[1] *Войнович И.А*. Питейный вопрос. Исследование в экономическом и финансовом отношении. – СПб, 1876; *Нольде Э.Ф.* Питейное дело и акциозная система. Ч. 1–2. – СПб. 1882-1883; Терский Н.С. Питейные сборы и акцизная система в России. Исторический очерк и настоящее положение. – СПб. 1890; *Минцлов И.* Налог на напитки, содержащие в себе алкоголь. – СПб., 1894; *Смелкин И.К.* Откупная система в дореволюционной России: Автореф. дис. … канд юридич. наук. – М., 1989; *Гончарук В.Я.* Правове регулювання виробництва і обігу спиртних напоїв у Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX ст. – Харків, 2002 та ін.

[2] *Гончарук В.Я.* Вказ. праця. – С.58.

[3] *Терский Н.С*. Вказ. праця. – С.5–6.

[4] *Голобуцький В.О.* Економічна історія Української РСР: дожовтневий період. – К., 1970. – С.183.

[5] Министерство финансов. 1802–1902. – Ч.1. – СПб.: Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1902. – С.120.

[6] Там само.

[7] ПСЗ. – Т.28. – №21619.

[8] ПСЗ. – Т.29. – №22068.

[9] ПСЗ. – Т.31. – №24361.

[10] Там само. – №24361.

[11] Там само. – №24455.

[12] Там само.

[13] Там само.

[14] Там само.

[15] Там само.

[16] Там само.

[17] Там само. – №24832.

[18] Там само. – №24299.

[19] Там само.

[20] Там само.

[21] Там само.

[22] Там само.

[23] Там само.

[24] Там само. – №№24299, 24573.

[25] Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф.83. – Оп.3. – Спр.21. – Арк.52.

[26] Там само. – Арк.51-51 зв.
[27] Там само. – Арк.51 зв.
[28] Там само. – Арк.60.
[29] *Блёх И.* Устройство финансового управления и контроля в России в историческом их развитии. – СПб., 1895. – С.157.
[30] Министерство финансов. 1802–1902. – Ч. 1. – С.110.
[31] ДАПО. – Ф.83., – Оп.3., – Спр.24., – Арк.17.
[32] Там само. – Арк.102.
[33] Там само. – Арк.102зв.
[34] Там само. – Арк.103.
[35] Там само. – Арк.103зв.
[36] Там само. – Арк.104.
[37] Там само. – Арк.104-104зв.
[38] Там само. – Арк.107-107 зв.
[39] Там само. – Арк.108-109.
[40] Там само. – Спр.26., арк.18.
[41] Складено й підраховано на основі ДАПО. – Ф.83. – Оп.3. – Спр.45. – Арк.2-8зв., 9зв.-10, 12зв.-13зв., 15-19, 21-24зв., 28-29зв., 31-39зв., 47-52, 54зв.-60.
[42] Цит. за *Погребинский А.П.* Очерк истории финансов дореволюционной России (XIX–XX вв.) – М., 1954. – С.33-34.
[43] Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф.1. – Оп.200. – Спр.13. – Арк.137зв.
[44] Російський державний історичний архів. – Ф.560. – Оп.6. – Спр.214. – Арк.3.
[45] Там само. – Арк.3зв.
[46] Там само. – Арк.4.
[47] Там само. – Арк.4зв.-5.
[48] Там само. – Арк.19.
[49] Там само. – Арк.38-50зв.
[50] Там само. – Арк.51-60зв.
[51] Там само. – Арк.61-62
[52] Там само. – Арк.63-70зв.
[53] Там само. – Арк.38.
[54] Там само. – Арк.40зв.
[55] Там само. – Арк.42.
[56] Там само. – Арк.45.
[57] Там само. – Арк.47.
[58] Там само. – Арк.68.
[59] Там само. – Арк.66.
[60] Там само. – Арк.68.
[61] ДАОО. – Ф.1. – Оп.151. – Спр.118. рк.16 зв.
[62] Там само. – Арк.28 зв.